

Тетяна Осташко,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник,
Інститут історії України НАН України
Tetyana Ostashko,
Ph. D. in History,
Leading Research Fellow,
Institute of history of Ukraine,
NAS of Ukraine,
ukrrev@ukr.net

Український консервативний рух новітньої доби у історіографії 1937–1960-х рр.

Ukrainian conservative movement of the modern age in the historiography of 1937-1960's.

У статті проаналізована українська історіографія 1937–1960-х років, яка тою чи іншою мірою характеризує політичну природу Української Держави П.Скоропадського, діяльність провідних діячів українського гетьманського руху та висвітлює процес його функціонування.

Ключові слова: українська історіографія 1937–1960, гетьман Скоропадський, В'ячеслав Липинський

The article analyzed Ukrainian historiography 1937-1960 years, which to varying extent characterizes the political nature of the Ukrainian State Skoropadsky, activity leaders of Ukrainian Hetman movement and highlights the process of its operation.

Key words: Ukrainian historiography 1937–1960, Hetman Skoropadsky, Vyacheslav Lipinski

Напередодні Другої світової війни розпочався новий етап переоцінки стратегії і тактики національно-визвольного руху

українців. Нове покоління української молоді, яка опинилася з різних причин поза межами батьківщини, прагнула знайти нове ідеологічне підґрунтя для боротьби за державну незалежність України. Саме у цей час спостерігалось серйозне зацікавлення дослідженням гетьманського руху та ідейно-політичними засадами українського монархізму, розвиненими В. Липинським. Це, значною мірою, можна пов'язати із посиленням позицій українського консерватизму та державницької ідеології серед емігрантів з України, які прагнули проаналізувати помилки та прорахунки у боротьбі за державну незалежність. Не в останню чергу це було пов'язано також із розчаруванням у методах та тактиці боротьби українських націоналістичних організацій.

Після реорганізації у 1937 р. Українського союзу хліборобів-державників (УСХД) у Союз гетьманців-державників (СГД) спостерігалася активізація ідейно-пропагандистської діяльності останнього серед української еміграції. Значною мірою це можна пояснити тим, що 17 липня 1937 р. у Варшаві із розпуском УСХД було проголошено абсолютне гетьманське правління роду Скоропадських, а контролюючий гетьманську владу законодавчий та дорадчий орган – Раду присяжних – було скасовано. Нова гетьманська організація Союз гетьманців-державників (СГД) постала на принципово нових засадах. На зміну правово-конституційній версії монархізму, яку пропагував В.Липинський, прийшла авторитарна, яку сповідував П.Скоропадський. Гетьманський рух потребував нової більш сильної пропагандистської кампанії.

У лютому 1939 р. в Берліні започатковано видання двотижневика «Нація в поході» – як «органу української державницької думки». Редакцію очолював один з провідних діячів гетьманського руху, письменник і журналіст Борис Гомзин, хоча в окремих зшитках за 1939 р. головним редактором вказано молодого поета і драматурга Юрія Косача¹. Видавцем часопису значився

¹ Колісник Д. Гетьманська періодика в Європі на початку Другої світової війни //Гуманітарний журнал. – 2011. – Ч. 3-4. – С.158.

майбутній чоловік гетьманівни Єлизавети Скоропадської – Василь Кужім. Авторами статей були як діячі гетьманського руху: Б. Гомзин, О. Губчак, В. Євтимович, В. Мурашко, О. Назарук, М. Омелянович-Павленко, С. Шемет та ін., так і особи, які йому симпатизували: О. Андрієвський, С. Гординський, А. Корнійчук, Ю. Косач, І. Лисяк-Рудницький (псевдо.: Іван Брусний), В. Петрів, М. Плечко, В. Щербаківський та ін. Без сумніву, за змістом та професійними якостями авторів це був справжній популярний часопис державницького спрямування, на шпальтах якого поряд з офіційними повідомленнями та розпорядженнями гетьманського руху друкувалися змістовні історичні статті, художні твори та уривки з праць В. Липинського, статей про його творчість та значення його ідей для майбутнього державного будівництва в Україні. Зокрема, перше число журналу відкривала редакційна стаття «Приявність В'ячеслава Липинського», в якій аналізувалася актуальність ідей В. Липинського. «В. Липинський не тільки творець доктрини класократії і доктрини Трудової Монархії, – підкреслювалося у публікації. – Як такий, він станув уже величиною європейської міри, одним з піонерів того новітнього державництва, що його основні елементи вже реалізуються на наших очах в країнах національних революцій»². Майже у кожному номері друкувалися фрагменти неопублікованого листування вченого, в якому висвітлювалися актуальні проблеми міжнародних зв'язків України. Так, у ч.6 була опублікована концепція В. Липинського щодо українсько-польського союзу, а у ч.7 уривок його листа до Б. Шемета «Патріотизм і шовінізм»³.

Для того, щоб збільшити аудиторію читачів журналу у Німеччині фрагменти з творів ідеолога українського консерватизму перекладалися на німецьку мову. Водночас друкувалися

² Приявність В'ячеслава Липинського // Нація в поході (Берлін). – 1939. – Ч. 1. – С. 4–5.

³ В. Липинський про концепцію українсько-польського союзу // Нація в поході (Берлін). – 1939. – Ч. 6. – С. 2–3; В. Липинський про патріотизм і шовінізм (з неоголошеного листа) // Там само. – 1939. – Ч. 7. – С. 1–2.

статті, які знайомили німецького читача із самостійницькими та державницькими течіями в українському визвольному русі: «Aus der nationalen Staat Ideologie» («Від національної державної ідеології»); Г.К. «Die Wegweiser des ukrainischen Staat Gedankens» («Керівництво Української державної ідеї») та ін.⁴

Цікавість викликають як публіцистичні статті, так і дописи на історичну тематику. Зокрема у статті М. Гострого «Московська еміграція і ми» аналізуються взаємин українців з консервативного табору із російською еміграцією та ставлення останньої до більшовицької влади. Автор проводить думку, що «одним з козирів большевицької Москви для поширення своїх впливів на московську еміграцію» є посилення централізму, відновлення культу імперських державницьких традицій з «гльорифікацією державних мужів старої імператорської Росії...». Автор підкреслює, що російська еміграція дуже вороже ставилася до гетьмансько-державницького табору, оскільки, за його словами, «москалі мають розвинене державницьке почуття і оцінюють безпомилково ступінь небезпеки для себе від того чи іншого українського табору». Водночас М. Гострий зазначає, що «соціалістичні українські групи, во імя “світового братерства” утримують зв'язки та ніби мають ще й спільні плани на майбутнє...»⁵.

Українсько-польським стосункам присвячена стаття Ю. Косача «Відбудова Кодака», в якій автор наголошує, що західноукраїнських землях відновилася «хижацька політика колишньої шляхетської олігархії». Він підкреслює, що «всі течії, що проголошують себе “українофільськими”, по суті є тільки відмінами польського імперіалізму, які одначе, ураховуючи

⁴ Aus der nationalen Staat Ideologie // Нація в поході (Берлін). – 1939. – Ч. 1. – С. 12–14; Г.К. Die Wegweiser des ukrainischen Staat Gedankens // Там само. – 1939. – Ч. 7. – С. 2–5.

⁵ Гострий М. Московська еміграція і ми // Нація в поході (Берлін). – 1939. – Ч. 7. – С. 12–13.

українську небезпеку, шукають більш органічних засобів для спрямування української енергії в русло польської держави»⁶.

Особливу увагу варто звернути на спогади про Українську Державу 1918 р., які друкувалися майже у кожному числі «Нації в поході». Серед них, зокрема, М. Плечка «Гетьманський Київ 1918 р.», В. Євтимовича «Українське військове шкільництво в 1918 р.», О. Андрієвського «Чому сталося повстання проти Гетьманської Держави 1918 році?» та ін.⁷. Серед статей мемуарного характеру слід виділити публікацію генерал-хорунжого Армії УНР П. Єрошевича «Оскілковський переворот, власне виступ Української партії соціалістів-самостійників в травні 1919 року» із заувагами члена Директорії УНР О. Андрієвського. Автор публікації наводить нові цікаві факти, які стали формальним приводом до виступу В. Оскілка. Він стверджує, що 20 квітня 1919 р. під Новгородом-Волинським була затримана Г. Жуківська, член УПСР з листом від членів київського комітету партії, де виразно йшлося про «налагодження зв'язків наших с-рів із більшовиками». Таких звісток про бажання співпраці міністрів уряду Б. Мартоса із більшовиками проти «буржуазної Польщі», за словами П. Єрошевича, було декілька. Автор статті аналізує підсумки Державної наради 11 квітня 1919 р. та співставляє воєнну силу тих, хто орієнтувався на Польщу та прихильників миру з більшовиками, розкриває інші важливі деталі напередодні виступу В. Оскілка⁸.

Серію статей, присвячених організації Збройних сил Української Гетьманської Держави 1918 року опублікував у часописі

⁶ Косач Ю. Відбудова Кодака // Нація в поході (Берлін). – 1939. – Ч. 6. – С. 3–4.

⁷ Плечко М. Гетьманський Київ 1918 р. // Нація в поході. – 1940. – Ч. 3–4. – С. 9–13; Євтимович В. Українське військове шкільництво в 1918 р. // Там само. – С. 17–20; Андрієвський О. Чому сталося повстання проти Гетьманської Держави 1918 році? // Там само. – 1941. – Ч. 5–6. – С. 5–14.

⁸ Єрошевич П. Оскілковський переворот, власне виступ Української партії соціалістів-самостійників в травні 1919 року // Нація в поході. – 1941. – Ч. 9–10. – С. 10–18.

М. Плечко⁹. По суті, це одні з перших опублікованих списків українських військових формувань з визначенням командирів та місця дислокації.

Серед інших гетьманських видань слід згадати часопис «Українська дійсність» — «орган політичний і культурно-громадський», що видавався у Празі протягом 1940–1945 рр. під редакцією А. Корнійчука¹⁰. Серед авторів статей були переважно члени гетьманських організацій, інформація здебільшого стосувалася керівних органів СГД та місцевих організацій. Помимо того, що це був гетьманський друкований орган, на його шпальтах друкувалося чимало інформації, яка стосувалася українського руху в еміграції взагалі. Так, у ч.4 за травень 1940 р. окрім статті присвяченої черговій річниці гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р., був опублікований некролог Олександра Гнатовича Лотоцького, повідомлення про нові книжки, видані у Празі протягом 1937–1939 рр., діяльність Українського історично-філологічного товариства у Празі в 1938–1940 рр., 15-ти літній ювілей Музею визвольної боротьби у Празі та багато іншої цікавої інформації про громадсько-політичне, наукове та культурне життя українців у Чехословаччині.

Програмові публікації гетьманського руху друкувалися також в офіційному органі Союзу гетьманців-державників — журналі «На відсіч!» (Берлін, 1940). Редакційну колегію часопису очолював М. Королишин, колишній член підпілля ОУН у Галичині, він наприкінці 1930-х рр. перейшов на консервативно-монархічні позиції, а після війни вже у Канаді редагував гетьманський часопис «Батьківщина» (Торонто)¹¹. Зокрема, у ч.12–13 за липень–серпень 1940 р. подано низку цікавих фактів про діяльність гетьманського центру у німецькій столиці, розкривається процес реорганізації його керівництва. Часопис наво-

⁹ Плечко М. Організація Збройних сил У. Г. Д. в 1918 року. // Нація в поході. — 1941. — Ч. 3–4. — С. 9–13; ч. 5–6. — С. 23–32; ч.9–10. — С.25–31 та ін.

¹⁰ Колісник Д. Гетьманська періодика в Європі на початку Другої світової війни //Гуманітарний журнал. — 2011. — Ч. 3-4. — С.162.

¹¹ Там само. — С.160.

дять слова П. Скоропадського: «Я стою на чолі Гетьманського Руху», які спростовують поширювані чутки про те, що гетьман нібито зрікся булави на користь свого сина – гетьманича Данила¹². У статті Мирона Королишина «Два переломові акти в історії Гетьманства» особливий наголос зроблено на історичному досвіді доби Богдана Хмельницького, який першим зрозумів вагу діничного Гетьманства, для відновлення гетьманських традицій Павлом Скоропадським. Автор також публікує заяву П. Скоропадського від 16 травня 1933 р. про надання його сину Данилу права наслідування гетьманської булави¹³.

На окрему увагу заслуговує стаття Павла Зоца «Поворот чи маневр?», в якій стверджується про можливість майбутньої співпраці ОУН з СГД. «Та коли вже рушати з місця, то навіщо самотужки блукати і завдавати собі зайвого труду, коли можна використати багатий досвід гетьманського руху й визнати його ідеологію», – зазначав автор¹⁴. У часопису були вміщені фотографії трьох літаків («Україна», «Львів» і «Київ»), що були куплені американськими та канадськими гетьманцями¹⁵.

Після завершення Другої світової війни розпочалася нова хвиля видання гетьманських тижневиків і місячників. Вони поширювалися в українських таборах для переміщених осіб. Серед них зокрема щомісячник «Український літопис» (Аугсбург, 1946–1954), газети «Луна» (Гайденау, 1946), «Світанок» (Гайденау, 1948), «Ранок» (Гайденау, 1948–1951), «Голос державника» (1947) та ін.¹⁶ Поступово гетьманська преса поширюється в Англії, де мешкав і працював гетьманич Данило Скоропадський. У

¹² Слово Ясновельможного Пана Гетьмана до членів МО СГД – Берлін у День св. Петра й Павла // На відсіч (Белін). – 1940. – Ч. 12–13. – С. 2.

¹³ Там само. – С. 3–6.

¹⁴ Там само. – С. 6–7.

¹⁵ Там само. С. 8–9.

¹⁶ Сидоренко Н. Гетьманська преса в Європі // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – К., 2000. – Вип. 1. – С. 322.

50-і роки на британській землі видавалися газети «Ранок», «Українська консервативна думка» (Дербі), серія невеликих брошур «Мала бібліотечка державника», а у Лондоні друкувався журнал «За єдність нації», а після смерті гетьманича Данила в Лондоні та Гаазі був виданий збірник «Коментар», два випуски якого у 1961 та 1971 рр. впорядкував М. Скрипник¹⁷.

На особливу увагу заслуговує журнал «Український літопис», який редагував Дмитро Дорошенко. Часопис позиціонував себе як друкований орган української державницької думки, культури і науки. Його водночас можна вважати часописом Української вільної академії наук, яку очолював у момент її створення Д. Дорошенко. У часопису публікувалися статті вченого, замітки про діячів гетьманського руху, поширювалася державницька концепція в українській історіографії. На жаль, цей часопис мало відомий сучасним дослідникам. Проте, він містить чимало цікавих статей істориків державницької школи: Г. Деркача, С. Жука, Б. Крупницького, П. Курінного, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко та ін. Поряд цим журнал друкував чимало інформації про український гетьманський рух та її очільника гетьманича Данила. Зокрема, ч.2 «Українського літопису» за 1954 р. опублікувало різного роду промови, статі та виступи Д. Скоропадського. Серед них зокрема «Погляди Його Світлости Гетьманича Данила щодо передумов уможливлення співпраці українців з антибільшовицькими російськими силами», привітання та виступи під час перебування у США і Канаді тощо¹⁸.

Окремі публікації були присвячені УВАН та її першому президенту Д. Дорошенку. Приміром, ч.3 за 1946 рік подало розгорнуту інформацію про академію, мотиви її заснування, членів та мету діяльності. Зокрема, констатувалося, що в еміг-

¹⁷ Там само.

¹⁸ Гетьманич Данило. Погляди Його Світлости Гетьманича Данила щодо передумов уможливлення співпраці українців з антибільшовицькими російськими силами // Український літопис (Аугсбург). – 1954. – ч. 2. – С.3–4.

рації опинилося багато українських науковців – фахівців з теоретичних і прикладних наук фактично усіх напрямків. Особливо широко були представлені українознавчі студії: археологія, історія, мистецтвознавство, мова, історія літератури, етнографія. Попри складні умови життя і праці у таборах для переміщених осіб, брак літератури, відсутність можливості для публікації наукових праць тощо українські вчені в Аугсбургу у 1945 р. вирішили створити наукове об'єднання в формі Української вільної академії наук. У публікації наголошувалося, що «з огляду на особливі замови еміграційного життя було рішення переводити організацію Академії не згори – через утворення спочатку керівничого центру, а частинами, по групах, які потім об'єдналися б в одну спільну наукову асоціацію»¹⁹. Від початків своєї діяльності УВАН продемонструвала високий фаховий рівень її членів. Перелік доповідей на різних секціях академії дозволяє зрозуміти, що вона об'єднала справжній цвіт української науки на вигнанні. Окремий номер журналу був присвячений діяльності та творчій спадщині Д. Дорошенка Н. Полонська-Василенко, Д. Галиняк та ін. висвітлили різні аспекти праці видатного українського вченого, громадсько-політичного діяча, дипломата та першого директора Українського наукового інституту у Берліні та очільника Української вільної академії наук²⁰.

Протягом 1951–1952 рр. у Філадельфії видавався журнал «Державницька думка», редакцію якого очолював український письменник і журналіст Сергій Ледянський (справжнє ім'я та прізвище – Сергій Кокот). У 1941–1942 рр. у Києві він співпрацював з Оленою Телігою в редакції «Литаврів». Емігрувавши до Німеччини, годом – до США перейшов на гетьманські позиції. Видавці «Державницької думки» позиціонували часопис як «квартирник української державницької ідеології, культури і

¹⁹ Українська вільна академія наук // Український літопис (Аугсбург). – 1946. – ч. 3. – С. XII–XIII.

²⁰ Полонська-Василенко Н. Дмитро Дорошенко // Український літопис. – 1953. – Ч. 1. – С. 81–89; Галиняк Д. Дмитро Дорошенко – творець новітньої української дипломатії // Там само. – 1953. – Ч. 1. — С. 77–79 та ін.

громадського життя». На його шпальтах поряд із програмовими матеріалами гетьманського руху друкувалися уривки з творів та окремі листи В. Липинського, спогади про 1918 р. в Україні, аналіз контраверсійних подій доби П. Скоропадського. Так, зокрема, у статті С. Л. (Сергія Ледянського) «Історичні паралелі» автор порівнює Гетьмана 1918 р. з часом правління Богдана Хмельницького. Він, зокрема, наголошує, що немає «світлішого періоду в історії України останніх трьох століть, як доба Хмельниччини», «геніальнішого державного мужа і політика і історії України за цей же відтинок часу, понад Гетьмана Богдана Хмельницького». У своїх визначеннях С. Ледянський покликається як на українських, так й іноземних фахівців. Водночас автор підкреслює, що «за часів життя, Гетьмана Хмельницького і існування Козацької Держави, ніхто не мав стільки ворогів і ненависників, як той Гетьман». За його словами, лише у ХХ ст. історики державницького напрямку «силою історичних документів довели, що в особі Гетьмана Богдана Хмельницького Україна мала свого Велетня, якому під порівняння не міг йти жоден з тогочасних європейських державних мужів і політиків»²¹. С. Ледянський звертає увагу, що протягом 10 років Б. Хмельницький у зовнішній політиці створював на сході Європи Коаліцію держав, а у внутрішній – йшов до впровадження в Україні інституту спадкової монархії, як інструменту об'єднання української шляхти та зміцнення державності²². Проте після смерті гетьмана державні справи України пішли кардинально у протилежний бік. «Сто літ валили українські люди те, що Гетьман Богдан створив за неповних 10 літ!», – резюмує С. Ледянський²³. Він проводить паралель з правлінням П. Скоропадського, коли було піднято пряме повстання Директорії проти влади гетьмана. Автор зазначає, що «фасадним при-

²¹ С. Л. Історичні паралелі // Державницька думка (Філадельфія). – 1951. – Ч. 1. – С. 55.

²² Там само. – С. 56.

²³ Там само. – С. 57.

водом до нього послужив т. зв. акт федерації з неіснуючою не-большевицькою Росією». Цікаво, що у цій же статті С. Ледянський аналізує поширену в той час спробу порівняти акт федерації гетьмана П. Скоропадського з Варшавською угодою 1920 р. Він не лише вважає подібне порівняння несумісним, а й справедливо зазначає, що за грамотою про федерацію гетьманом не віддавалося жодного клаптика української землі. Крім того, цей документ неможливо назвати аж ніяк угодою, бо не було другої сторони, з якою він укладався. Натомість Варшавська угода підписувалася обома сторонами і за цим «документом віддавалося на користування і управління чужій державі українська територія з усіма її багатствами і населенням»²⁴.

Чимало цікавого було у статтях на історичну тематику: І. Борщака «Пилип Орлик і Іван Скоропадський», О. Оглоблина «Нові архівні публікації: Генерал Павло Скоропадський і Українська Центральна Рада в 1917 році», «Два документи з часів Української Держави 1918 року», «Праця Юрія Нарбута над утворенням українського державного герба і державної печатки», «Династична ідея в державницько-політичній думці України-Гетьманщини 17-18 ст.», Н. Полонської-Василенко «Перша державницька праця з історії України: До 30-и річчя виходу в світ “Історії України” д-ра Ст. Томашівського», М. Базилевського «Три зустрічі [з Данилом Скоропадським]», Б. Гомзина «Від далекої минувшини до наших днів», Ю. Русова «Новознайдений Універсал Гетьмана Б. Хмельницького», В. Сенютовича-Бережного «Рід Вячеслава Липинського», О. Андрієвського «Наука минулого», П. Солухи «Російська мова, Гетьман Павло і наша недержавність», С. Ледянського «Зустріч з Оленою Телігою», О. Шаповала «До історії західньоукраїнських політичних відносин», «Перша зустріч з будучим гетьманом Павлом Скоропадським» та ін.²⁵ У ч. 4 журналу

²⁴ Там само. – С.58.

²⁵ Борщак І. Пилип Орлик і Іван Скоропадський // Державницька думка (Філадельфія). – 1951. – Ч. 3. – С. 51; Оглоблин О. Нові архівні публікації:

«Державницька думка» були перевидані спомини П. Скоропадського «Українська культурна праця за гетьманщини 1918 року», які перед тим були надруковані у місячнику «Наша Культура» під редакцією І. Огієнка (1936. – Ч. 4). У ч. 6 і 7/8 за 1952 р. вперше були опубліковані спомини гетьманівни Єлизавети Скоропадської «Останні дні мого батька»²⁶.

Особливий інтерес викликає опубліковане у журналі інтерв'ю з П. Гергелем – хліборобом-власником з Полтавщини, який був учасником Хліборобського конгресу у Києві, де П. Скоропадського проголошено гетьманом України. Його розповідь про підготовку до конгресу, за яких обставин він був делегований на вибори гетьмана дозволяє зрозуміти чим керувалися ініціатори проведення зібрання і чим мотивували зміну державного управління в Україні. «Тепер чомусь ніхто не пише і

Генерал Павло Скоропадський і Українська Центральна Рада в 1917 році. Два документи з часів Української Держави 1918 року // Там само. – 1951. – Ч. 2. – С. 43–49; його ж. Праця Юрія Нарбути над утворенням українського державного герба і державної печатки// Там само. – 1951. – Ч. 3. – С. 47–50; його ж. Династична ідея в державницько-політичній думці України-Гетьманщини 17-18 ст. // Там само. – 1951. – Ч. 4. – С. 40–52; Полонський-Василенко Н. Перша державницька праця з історії України: До 30-и річчя виходу в світ “Історії України” д-ра Ст. Томашівського// Там само. – 1951. – Ч. 4. – С. 4–14; Базилевський М. Три зустрічі // Там само. – 1951. – Ч. 4. – С. 15–18; Гомзин Б. Від далекої минувшини до наших днів// Там само. – 1951. – Ч. 6. – С. 4–15; Русов Ю. Новознайдений Універсал Гетьмана Б. Хмельницького// Там само. – 1951. – Ч. 6. – С. 53–55; Сенютрович-Бережний В. Рід Вячеслава Липинського // Там само. – С. 48–52; Андрієвський О. Наука минулого // Там само. – 1951. – С. 43–47; Солуха П. Російська мова, Гетьман Павло і наша не державність // Там само. – 1951. – Ч. 5. – С. 22–31; Ледянський С. Зустріч з Оленою Телігою // Там само. – С. 49–56; Шаповал О. До історії західньо-українських політичних відносин // Там само. – 1951. – Ч. 3. – С. 19–36; його ж. Перша зустріч з будучим гетьманом Павлом Скоропадським // Там само. – 1951. – Ч. 5. – С. 33–48 та ін.

²⁶ Скоропадський П. Українська культурна праця за гетьманщини 1918 року// Державницька думка. – 1951. – Ч. 4. – С. 27–33; Скоропадська Є. Останні дні мого батька // Там само. – 1951. – Ч. 6. – С. 15–29; ч. 7/8. – С. 32–69.

не говорить про те, що лихого для свого народу зробила Центральна Рада в перший період її господарювання, а те лихо, що нарobili панове з Центральної Ради було єдиною підставою, чому наше селянство, наші господарі-власники, що були цвітом української нації, вирішили її усунути і на її місце поставити Господаря-Монарха, – розповідав П. Гергель. – Найголовнішою причиною були надто ліві зарядження, що їх видавала Центральна Рада, а коли на ґрунті тих заряджень прийшло до цілковитого грабування селянства місцевою голотою і всякими зайдами, то не було кому й пальцем поворухнути, щоб це безчинство спинити». Він наводить низку прикладів, аби охарактеризувати як закон про землю, прийнятий Центральною Радою, фактично сприяв руїні землевласництва на селі. П. Гергель зазначає, що не було місцевої влади, до якої можна було б звернутися, щоб припинити грабунок маєтків. «Просто через те не було, що ніхто з авторитетом Центральної Ради тоді на місцях не рахувався, – наголошує він. – Як же можна було таку владу шанувати і її підтримувати? На цьому ґрунті в окремих місцевостях постали бійки між окремими групами селянства»²⁷. За словами П. Гергеля, думка про вибір гетьмана на місце Центральної Ради постала серед «наших поважніших громадян, які знали Історію України, знали добре добу Хмельницького і які хотіли, щоб Україна мала нового Хмельницького, а не безсилих балакунів, які далі поза словами нічого ділом не можуть зробити». Ідея про вибір гетьмана, як зазначає він, «рознеслася блискавично по всіх усюдах, і кожен, хто бажав, щоб на Україні запанував лад, сердечно її підтримував, бо кожен знав, що без Господаря ми пропадемо»²⁸.

На шпальтах журналу біло чимало публікацій, які раніше були видані у часописі «Нація в поході». З огляду на те, що

²⁷ Гергель П. Я обирав Гетьмана України в 1918 р. Розмова з хлібором-власником Гергелем П. М. 5 березня 1951 р. в м. Філадельфії// Державницька думка. – 1951. – Ч. 1. – С. 52.

²⁸ Там само. – С. 53.

українці в Америці були мало ознайомлені з періодичними виданнями, які виходили у Німеччині, оскільки їх наклад був невеликим, це, очевидно, мало сенс. Головним чином передруковувалися статті, які мали всебічно ознайомити із ідеологічними засадами гетьманського руху.

На сторінках часопису було перевидано лист В. Липинського до генерала П. Залеського у перекладі на українську мову, який здійснив Б. Монкевич. Лист видано під назвою «Вірність лицарів чи холопство рабів?» Перший оригінальний варіант російською мовою вийшов у ч. 5 за 1924/25 р. у журналі «Хліборобська Україна» з коментарями вченого. Перевидання цього листа чверть століття поспіль засвідчує, що зацікавлення творчістю В. Липинського набувало нового імпульсу.

Інтерес до державницької концепції вченого виявився ще у час Другої світової війни. Різні політичні табори української еміграції намагалися у той чи інший спосіб знайти пункти для критики його теорії. Свідченням цього є дискусійна стаття в газеті «Українська дійсність», опублікована у червні 1943 р. під назвою «В. Липинський і Д. Донцов». Автор, підписавшись псевдонімом «Антидеметріос», виступив з гострою критикою тези, що «основні вказівки Донцова є більш на часі і ліпше відповідають вимогам нашої доби, як теорії Липинського»²⁹. Подібні погляди поширювали прихильники ідеолога інтегрального націоналізму. Автор статті також не погоджується із твердженнями, що «в українському політичному житті Липинський відігравав дотепер скорше негативну роль, еднаючи людей, які не були в стані погодитись з духом нашого революційного часу і ставили йому опір»³⁰.

Про те, що творчість В. Липинського та його праця «Листи до братів-хліборобів» мала знакове для української історіографії значення, засвідчує звернення до неї І. Мазепи – представника

²⁹ Антидеметріос. В. Липинський і Д. Донцов //Українська дійсність. – 1943. – Ч. 16. – 1 червня.

³⁰ Там само //Українська дійсність. – 1943. – Ч. 17. – 10 червня.

українського соціалістичного табору. Вже у повоєнний час зробив спробу по-новому трактувати взаємини з політичними опонентами з консервативного табору. У своїй праці «Підстави нашого відродження» він, зокрема, зменшує градус критики на їх адресу і на прикладі Товариства українських поступовців (ТУП) намагається пояснити чому він та його однопартійці вважали їх «зовсім відірвана від селянських та робітничих мас»³¹. «...Ця велика організація і одного чоловіка не могла виставити як бесідника на віче, на вулицю, де був гарячковий попит на бесідників, на агітаторів, – наголошував колишній прем'єр-міністр УНР. – Промовляти на вулиці, це для них була нестерпна демагогія»³². На нашу думку, видається цікавим і маловідомим сучасній історіографії уривок зі спогадів Д. Антоновича, який наводить І. Мазепа, що після перших установчих зборів у момент заснування у Києві Української Центральної Ради «С. Чикаленко і всі інші відпоручники ТУП-а, почувавши відразу до “демагогії”, перестали ходити на зібрання Центральної Ради; хоч ТУПові уділено в Ц. Раді п'ять місць, але він їх зовсім не використовував, так що в Ц. Раді його не було аж до Національного Конгресу»³³.

У полеміці з В. Липинським, І. Мазепа, посилаючись на «Листи до братів-хліборобів», де останній нарікає на українських соціалістів, що вони не пускали представників правих українських груп до Центральної Ради і взагалі ставилися до них вороже, зазначає, що «праві українські діячі самі уникали активної участі в тодішньому політичному життю». І. Мазепа прагне знайти виправдання тому, що «українські соціалісти не могли не виступати проти правих українських груп в тих випадках, коли вони своєю консервативною політикою, зокрема в справах суспільно-господарських реформ, фактично гальмували боротьбу з

³¹ Мазепа І. Підстави нашого відродження. – Ч.І. – Б/м.: видавництво «Прометей», 1946. – С. 159–160.

³² Там само. – С.160.

³³ Там само. – С. 160.

поширенням большевицьких впливів на Україні». Намагаючись пояснити соціалістичні експерименти УНР, І. Мазепа стверджував, що «праві групи не бачили, що самими національними кличами не можна у нас повести народні маси на боротьбу, не розуміли, що крім кличів національних, потрібна певна соціальна програма для задоволення господарських інтересів широких мас народу»³⁴.

У 1949 р. доктор філософії Василь Рудко, один з активних діячів Організації українських націоналістів (мельниківців), у подальшому – співробітник Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського (СЄДІ), опублікував під псевдонімом Р. Лісовий монографію «Розлам в ОУН (Критичні нариси з нагоди двадцятиліття заснування ОУН)»³⁵. Один з розділів був присвячений не лише аналізу політичних концепцій Д. Донцова і В. Липинського, але й ідеологічному та особистому протиборству обох діячів. «Ті, що запевняють усіх, ніби слушного часу ніхто не чинив Донцову належного спротиву, забувають про Вячеслава Липинського, – зазначає Р. Лісовий, – Правда, Донцов умів знаменито використати тенденції й нахили західноукраїнської суспільності й кинути їх проти Липинського». Автор закидає, зокрема, Д. Донцову, що він «відгородив китайським муром усе молоде покоління від Липинського, до того ж так радикально, що оминати Липинського милями, збувати його кількома недоречними виразами зробилося чесною (до того ж не тільки націоналістичного покоління)». Р. Лісовий підкреслює, що у негативному ставленні до В. Липинського Д. Донцов об'єднався зі старшим поколінням наддніпрянської інтелігенції,

³⁴ Там само. – С. 160.

³⁵ Лісовий Р. Розлам в ОУН (Критичні нариси з нагоди двадцятиліття заснування ОУН). — Б/м., 1949. Передрук: Василь Рудко. Чинний націоналізм: активність versus культура // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 350–385.

яка не могла йому пробачити гостру критику у «Листах до братів-хліборобів»³⁶.

В. Рудко (Р. Лісовий) не приховує своє захоплення В. Липинським, якого називає «аристократом великої політичної школи й старої культури». За його словами, праця «Листи до братів-хліборобів» дозволила «відповісти на роки революції політичною доктриною. Відписуючи на закиди, що В. Липинський зв'язав себе з гетьманським рухом, Р. Лісовий підкреслює, що це лише надає вченому ваги, адже він «йшов на практичну відповідальність...». Автор першим в українській історіографії доходить висновку, що «Листи до братів-хліборобів» В. Липинського «принесла – єдина – українству після визвольної війни політичну доктрину великого масштабу». «Можна з окремими її тезами згоджуватись або ні, але ніхто тямущий не зможе заперечити, – наголошував Р. Лісовий, – що в цій книзі розгорнена небувалим у нас способом політична й соціальна проблематика». Автор також підкреслює, що окрім В. Липинського, «ніхто так глибоко не з'ясував тієї слабкості українства, що він її називає бездержавністю, внутрішнім нахилом до колоніального існування» і «ніде так не розгорнена фатальна для українців проблема влади й політичного росту – проблема, об яку розбиваються українські зусилля». Крім того, за словами Р. Лісового, теорія нації В. Липинського «єдина з усіх у нас існуючих, що має силу і при сучасних відносинах на Україні»³⁷.

Рівночасно, інтерес до постаті В. Липинського виявився у публікаціях мемуарів про нього, які виходили переважно у гетьманських часописах та виданнях, які стояли на консервативних позиціях. Серед них слід, зокрема, згадати публікації споминів: С. Драгоманова «Спогади про В'ячеслава Липинського», Д. Дорошенка «Пам'яті Вячеслава Липинського», яка побачила

³⁶ Василь Рудко. Чинний націоналізм: активність versus культура. – С. 355.

³⁷ Там само. – С. 356.

світ у газеті «Краківські вісті», Б. Лепкого «Моя перша зустріч з Липинським», Н. Полонської-Василенко «З молодих років В'ячеслава Липинського» (надрукована тричі) та ін.³⁸ Ці спогади суттєво поповнюють джерельну основу деталями про життя та діяльність засновника українського сучасного консерватизму. Так, у своїх мемуарах Світозар Драгоманов – син відомого українського громадсько-політичного діяча Михайла Драгоманова, розповідає про участь В. Липинського у крайовому з'їзді делегатів середньошкільних учнівських корпорацій Правобережжя, що відбувся у Києві. Саме на цьому зібранні він запропонував польській студентській організації, до якої належав, створити одну спільну організацію римо-католиків і православних на основі української територіальної приналежності. Після відмови його колег від цієї пропозиції, В. Липинський перейшов до громади середньошкільників, оголосивши себе українцем³⁹.

Слід зазначити, що із введенням у науковий обіг нових фактів про молоді роки ідеолога українського консерватизму значною мірою поширилася джерельна база про його життя. Велику цікавість викликають спомини Н. Полонської-Василенко «З молодих років В'ячеслава Липинського». Відома українська вчена справедливо зауважує, що біографи В. Липинського дуже мало уваги приділили його українському оточенню у молоді роки. В зв'язку з цим вона згадує «гурток Требінських», до якого належали товариші дитинства В. Липинського – Борис Павлович та Сергій Павлович Матюшенки, які одночасно були «товаришами молодості» Н. Василенко-Полонської. Вони дуже часто бували в

³⁸ Драгоманов С. Спогади про В'ячеслава Липинського // Українська дійсність (Берлін). – 1944. – 6 липня; Дорошенко Д. Пам'яті Вячеслава Липинського // Краківські вісті. – 1943. – Ч.136, 139–143, 186–187; Лепкий Б. Моя перша зустріч з Липинським // Краківські вісті. – 1943. – 24 червня; Полонська-Василенко Н. З молодих років В'ячеслава Липинського // Український робітник (Торонто). – 1950; Державницька думка (Філадельфія). – 1951. – Ч.2; Батьківщина (Торонто). – 1959. – Ч.19–20.

³⁹ Драгоманов С. Вказ. праця.

її помешканні й «багато розповідали про молодечий гурток у Требінських», чим викликали в неї глибокий інтерес⁴⁰.

На переконання української вченої, саме у згаданому товаристві зародилася та сформувалися українські політичні уподобання В. Липинського. «Гурток Требінської», як зазначала Н. Полонська-Василенко, «відогравав велику ролю в українському суспільстві Києва, в 1890-тих роках». Центральними фігурами в «салоні» Требінської були історики – Микола Прокопович Василенко й Василь Миколайович Доманицький, учень В. Б. Антоновича. Близькими приятелями родини Требінських була сім'я Є. Чикаленка. У «салоні Требінської», за словами Н. Полонської-Василенко, «зустрічалися люди різного віку, різних політичних переконань, різних фахів, але об'єднані одним почуттям – любов'ю до України». Серед них вона називає Ореста Івановича Левицького, українського історика, майбутнього академіка УАН, який у 90-х роках був учителем ІV гімназії, українського історика Володимира Івановича Щербаня, редактора «Київської Старини» Володимира Павловича Науменка – майбутнього міністра освіти Української Держави, а Софію Федорівну Русову та ін. «В часи, коли вони були відвідувачами Требінської – вони були гнані українські вчені», – зауважує Н. Василенко-Полонська. Серед постійних гостей родини Требінських був також батько Сергія і Бориса Матюшенків – Павло Терентійович – відомий фізик, гвардії полковник, викладач воєнної школи й службовець Київського арсеналу, який відбув тюремне ув'язнення за участь у революційних подіях 1905 р. (1921 р. розстріляний більшовиками). До «салону Требінської» не раз вчачали й корифеї української сцени: Микола Карпович Садовський, Опанас Карпович Саксаганський і Марія Костівна Заньковецька. Родина товаришувала з Миколою Прокоповичем Василенком, його братом Константином Прокоповичем, який мав псевдонім «Жук» та багатьма іншими⁴¹. До молоді генера-

⁴⁰ Полонська-Василенко Н. Вказ. праця.

⁴¹ Там само.

ції «гуртка Требінської», який поступово став «збірним пунктом» для учнів цілого Києва» входили гімназійні друзі В. Липинського Борис і Сергій Матюшенки, сини Євгена Чикаленка: Левко, Петро та Іван, двоє синів Ор. І. Левицького, сини Тадея Рильського – Ян, Богдан і Максим. Серед старших за віком представників молоді Н. Полонська-Василенко згадує Климента Квітку. Наприкінці 90-тих років, за її словами, до цього гуртка приєднався В'ячеслав Липинський⁴².

Еміграційному періоду життя, політичної та наукової діяльності В. Липинського присвячені спогади його учнів Д. Оляничина та М. Базілевського⁴³. Перший зокрема розповідає, що працюючи у Таємному державному архіві Берліну з документами козацької доби, він натрапив на оригінальні листи гетьмана Б. Хмельницького до бранденбурзького курфюрста Фрідріха Вільгельма (Чигирин, 21 червня 1657) та від Івана Виговського (Чигирин, 11 березня 1658), інструкцію курфюрста для свого посла в Україні рйтмайстра Александра Ахіллеса-Майна (Кельн над Шпрее, 21 вересня 1657) та інформація останнього до курфюрста (Кельн над Шпрее, 30 травня 1658)⁴⁴. Про свої археографічні пошуки Д. Оляничин написав В. Липинському, прохаючи відповісти чи відомі українській історіографії ці документи. У відповідь він отримав пропозицію написати статтю до «Хліборобської України» і опублікувати фотографії цих листів. Між ними зав'язалося листування, внаслідок якого з'явилася стаття Д. Оляничина «Два листи Гетьманів Богдана Хмельницького і Івана Виговського до Курфюрста Бранденбурзького Фрід-

⁴² Там само.

⁴³ Оляничин Д. З моїх архівних дослідів в Німеччині від 1925 до 1938 р.: Причинок до української історіографії // Наукові записки Українського вільного університету філософічного факультету. – Ч.8. – 1965/66. – Мюнхен. – С. 130–150; Базілевський М. Вячеслав Липинський (із циклу «На грані двох епох») // Гришко В., Базілевський М., Ковалів П. Вячеслав Липинський і його творчість. – Нью-Йорк, 1961. – С. 41–57.

⁴⁴ Оляничин Д. Вказ. праця. – С. 130–131.

ріха Вільгельма (з фотографіями листів)», яка була опублікована у п'ятій книзі «Хліборобської України» (1924–25).

Знайомство з В. Липинським та його увага до перших самостійних історичних розвідок Д. Оляччина, вирішили професійний вибір останнього. Пригадуючи ці часи свого життя, Д. Оляччин писав, що знайдені ним випадково «листи в Таємному Державному Архіві в Берліні до бранденбурзького курфюрста Фрідріха Вільгельма від гетьмана Богдана Хмельницького і Івана Виговського змусили мене відтак стати не українським педагогом, а українським істориком»⁴⁵.

Свої враження від спілкування з В. Липинським подав у своїх споминах Микола Базілевський. Він, зокрема, наголошував, що попри критичне ставлення до негативної ролі української інтелігенції, яку вона відіграла у 1917–1919 рр. під час національно-визвольних змагань, його вчитель дуже не любив, коли йому нагадували про її критику ним у «Листах до братів-хліборобів». «...Я щиро був захоплений його критикою наддніпрянської інтелігенції і хотів це своє захоплення висловити авторові “Листів”, – писав М. Базілевський. Як не робив мені “очі” Лоський, я не вважав і не жалував барви. Липинський мовчав, лиш коло його уст грала не то усмішка, не то болюча гримаса... але він мовчав. Коли ми вертались додому, Лоський мені сказав, що Липинський дуже не любить, як вихваляють цю частину його “Листів”. Він вважав її болючою конечністю»⁴⁶.

Змістовний нарис В. Гришка – учня академіка Миколи Василенка, присвячений життю і творчості В. Липинського фактично підсумовує дослідження про відомого діяча і вченого, засновника українського гетьманського руху. Оцінюючи його науковий доробок В. Гришко констатує, що українська історична наука до появи В. Липинського «історики-народники вилушили з етнічної єдності й вилучили в цей спосіб провідну верству з народу, розщепивши народню єдність на ант агонізуючі части-

⁴⁵ Там само. – С. 139.

⁴⁶ Базілевський М. Вказ. праця. – С. 52–53.

ни». В цьому В. Гришко бачив головний недолік народницької школи в українській історіографії, що «дала свої практичні наслідки і в політичному думанні українців, зокрема на початках ХХ століття»⁴⁷.

Заслуга ж В. Липинського якраз і полягає у тому, що він уже з перших своїх історичних творів узяв «в оборону українську еліту і на підставі історичних матеріалів» реабілітував, підніс її на вістря української державності, ввів її, «колись вилучену, знову в український нарід», чим відновив українську етнічну єдність, витворив «поняття повновартісного єдиного українського народу з елітою у проводі», виправив вищезазначену хибу вітчизняної історіографії та «вогненным словом» закликав «всіх земляків творити культ єдиної, найвищої, окрім Бога, святості — Батьківщини», в якій об'єднувалися інтереси всіх без винятку класів і станів української спільноти⁹³⁴.

У 1944–1945 рр. у Відні розгорнуло активну діяльність Українське студентське товариство «Січ», яке стало поважним осередком національно-культурного життя молоді в Австрії. Це товариство, засноване ще в 1868 р. працювало до 1947 р. і відіграло дуже важливу роль у формуванні майбутнього гурту науковців, який став основою майбутнього СЄДІ. Серед його діяльних членів слід назвати Євгена Пизюра, Василя Рудка, Романа Залуцького та ін. Молодшу генерацію українського інтелектуального середовища вже на той час об'єднувало захоплення консервативними ідеями В. Липинського, його теорією еліт, політичного та релігійного плюралізму тощо. Чимало її представників згодом приєдналося до проекту видання творчої й архівної спадщини В. Липинського, який розпочав реалізовувати Є. Зиблікевич⁴⁸.

⁴⁷ Гришко В. З життя і творчості Вячеслава Липинського // Гришко В., Базилевський М., Ковалів П. Вячеслав Липинський і його творчість. – Нью-Йорк, 1961. – С. 7–40.

⁴⁸ Докладніше див.: Осташко Т. Євген Зиблікевич і Роман Залуцький: під омофором Вячеслава Липинського // Вячеслав Липинський та його доба. – Кн. 4. – К.: Темпора, 2015. – С. 297–298.

Справжній системний науковий процес вивчення життя і творчості В. Липинського розпочався із заснуванням у 1963 р. у Філадельфії (штат Пенсільванія, США) групою українських громадських діячів (В. Коструб'яком, Д. Левчуком, В. Лотоцьким, В. Чумою) з ініціативи Євгена-Михайла Зиблікевича (псевдо: К. Порохівський) Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського у Філадельфії. Насамперед інститут розпочав науково досліджувати вже опубліковану творчість В. Липинського, а також його неопубліковані есеї та праці, широке листування, денники, спогади і тисячі записок, які він нотував під час праці. Справжнім тріумфом діяльності першого президента Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. Липинського стала зустріч Управи СЕДІ з передплатниками запланованого 25-томного видання творів В'ячеслава Липинського. Вона відбулася у Філадельфії в аудиторії коледжу Сестер Василянок на Факс-Чейз 16 березня 1969 р. Такі ж зустрічі відбулися також у Нью-Йорку і Нью-Джерсі. Окрім видавничого плану, було репрезентовано серйозні дослідження, які у своїх доповідях анонсували відомі українські зарубіжні вчені О. Прицак, І. Лисяк-Рудницький, Є. Пизюр, В. Рудько, І. Коровицький і Р. Залуцький⁴⁹.

Загалом амбітний проект видання 25-томного зібрання творів В. Липинського, який набув свого остаточного завершення влітку 1967 р., ґрунтувався на його архівній колекції, яка, за визначенням Управи СЕДІ, сягала понад 80 тис. сторінок різного роду українських джерел та близько 40 тис. сторінок документів про Україну неукраїнського походження⁵⁰.

Аргументуючи необхідність видання творчої та епістолярної спадщини В. Липинського, Редакційна колегія СЕДІ робила наголос на тому, що в особі патрона інституту «українство посідає одну з найяскравіших та рівночасно многогранних поста-

⁴⁹ Літературна спадщина і архів Вячеслава Липинського (Проспект 25-томного видання). – Філадельфія, 1968. – С. 8–10.

⁵⁰ Там само. – С. 5.

тей» українського національного відродження. Зокрема, наголошувалося, що як історик В. Липинський – «аристократ великої політичної школи і старої культури» – став основником державницької історичної школи, без наукового вкладу якої українська історіографія «не була б належно збалансована», а реконструкція національного минулого залишилася б неповною. Разом з тим, підкреслювалося, що досягнення політичної думки В. Липинського «переростають його заслуги» в українській історіографії, оскільки він чи не єдиний, хто зумів у нову добу українського відродження створити «цілком завершену політичну систему», а «рівень його політичної культури і горизонт його ума» дали йому змогу створити «монументальну соціально-політичну схему» доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. «В ній глибоко з'ясований наш внутрішній нахил до колоніального існування як джерела нашої бездержавности, – зазначалося у проспекті 25-томного видання творчої спадщини В. Липинського. – Як ніде інде там розгорнена ключова для українців проблема влади як засобу для нашого політичного існування й росту». Водночас підкреслювалося, що В. Липинський «у цілість політичної доктрини... вбудував свою оригінальну теорію нації», яка «має динамічну й організаційну силу також при наших сучасних відносинах», а також те, що завдяки його соціально-політичному передбаченню майбутньої долі України посилюється «відчуття національних загроз на тепер і на будуче»⁵¹. Такий висновок про значення ідей В. Липинського тим більш вагоме, що його формулювали відомі зарубіжні українські вчені – О. Прицак, Є. Пизьор та І. Лисяк-Рудницький.

Редколегії та Управі СЄДІ вдалося лише частково реалізувати свої видавничі плани. Насамперед інститут видав визначні історичні праці В. Липинського: «Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych podwodzą Bohdana Chmielnickiego» двома мовами: оригіналу – польською та в перекладі українською, який зробив Юрій Ко-

⁵¹ Там само. – С. 7–8.

сач: «Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом Гетьмана Богдана Хмельницького» (за редакцією Лева Біласа. – Філадельфія, 1980); «Україна на переломі 1657–1659: замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті» (за редакцію Лева Біласа. – Філадельфія, 1991) та політичний трактат «Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму» (за редакцією Ярослава Пеленського. – Київ–Філадельфія, 1995). У серії «Архів» вийшли друком: «Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського» (за редакцією Івана Коровицького. – Філадельфія, 1973) та «Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського» (за редакцією Івана Лисяка-Рудницького. – Філадельфія, 1976). У 2003 р. побачив світ перший том «Листування» (А–Ж) В'ячеслава Липинського (за редакцією Романа Залуцького та Христини Пеленської. – Київ–Філадельфія, 2003). Публіцистичні праці В. Липинського були частково опубліковані разом зі спогадами про нього та деякими аналітичними статтями (Л. Біласа, Є. Зиблікевича, Я. Пеленського, Є. Пизюра) у збірнику «The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns`kuj», виданому спільно з Українським науковим інститутом Гарвардського університету (за редакцією Ярослава Пеленського. – Кембридж, 1987).

Починаючи з 1960-х рр. за межами України з'являються праці представників академічного світу української діаспори, в яких безпосередньо аналізується творчість В. Липинського. Насамперед йдеться про праці В. Босого «Вячеслав Липинський ідеолог української трудової монархії», В. Гришка, М. Базілевського, П. Коваля «В'ячеслав Липинський та його творчість», статті І. Лисяка-Рудницького «Вячеслав Липинський: історик, політичний діяч, мислитель», Л. Біласа «Вячеслав Липинський і територіалізм», Є. Пизюра «Липинський і політична думка західного світу», Я. Пеленського «В'ячеслав Липинський» та ін.)⁵².

⁵² Босий В. Вячеслав Липинський ідеолог української трудової монархії. – Торонто, 1951; Білас Л. Вячеслав Липинський і «територіалізм» //Сучасність

В. Босий у своїй невеликій монографії подає короткий нарис життя і діяльності В. Липинського, аналізує його основні історичні та політичні твори. Проте, його головна увагу зосереджена на теорії класократичної монархії, розроблену вченим.

Для більш широкого ознайомлення української еміграції з ідеями В. Липинського у Торонто 1953 р. було видано брошуру «Наша орієнтація», в яку увійшло скорочений варіант вступу та 6 листів з другої частини його знаменитого твору «Листи до братів-хліборобів», об'єднаних гаслом «Наша “орієнтація”». Головна мета видання відповіді на питання, які поставив та розв'язав ідеолог українського консерватизму, висунувши ідею: «Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути»⁵³.

Безсилля української демократії, що виявилось під час національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., стало для В. Липинського одним з найвагоміших аргументів для заперечення спроможності демократичного методу організації держави взагалі. Попри це він не був прихильником того, щоб робити з ідеології гетьманства «пугало на демократію», перетворювати подану ним критику демократичних принципів суспільства на критику «нелюбих» комусь партій чи політиків. На ці особливості суспільно-політичної концепції В. Липинського звертає свою увагу І. Лисяк-Рудницький. Він зазначає, що проголошені мис-

(Мюнхен). – 1962. – Чч.2-3; Гришко В., Базілевський М., Коваль П. Вячеслав Липинський та його творчість. – Нью-Йорк, 1961; Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський // Історичні есе: У 2-х тт. – К., 1994. – Т. 2. – С. 131–148; його ж. Вячеслав Липинський: історик, політичний діяч, мислитель // Там само. – С. 149–158; його ж. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // Там само. – С. 159–172; його ж. Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту // Історичні есе. – Т. 2. – С. 173–245; Пеленський Я. Вячеслав Липинський // Збірник «Української літературної газети» за 1956 р. – Мюнхен, 1957. – С. 197–213; Пизюр С. Липинський і політична думка західного світу // Сучасність (Мюнхен). – 1969. – Ч.9. – С. 103–115.

⁵³ Липинський В. Наша орієнтація. – Торонто, 1953. – С.13.

лителем принципи соціального, політичного і релігійного плюралізму засвідчують, що він виступав за «здорову» опозицію, яка запобігає тому, щоб гетьман і державний апарат не стали самозадоволеними і бездіяльними. І як справедливо зауважував І. Лисяк-Рудницький, «ідеї В.Липинського про потребу політичного плюралізму та значення легально визнаної опозиції зберігають свою чинність для сучасного і майбутнього». «Посткомуністична Україна повинна мати плюралістичну політичну структуру, щоб не стати ще однією диктатурою.., – наголошував І. Лисяк-Рудницький. – А проте, хоч як парадоксально, серед усіх українських політичних мислителів саме антидемократ Липинський був найпослідовнішим плюралістом»⁵⁴. І. Лисяк-Рудницький одним з перших в українській історіографії означив вплив В. Липинського як засновника державницької школи як на істориків українського зарубіжжя (Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, Б. Крупницького, В. Кучабського, С. Томашівського), так радянської України (О. Оглоблина, Л. Окіншевича, М. Петровського, М. Слабченка та ін.)⁵⁵.

У ґрунтовних працях представників української діаспори (Л. Біласа, Я. Пеленського, Є. Пизюра та ін.)⁵⁶ читало уваги присвячено формуванню політичної концепції В. Липинського. На думку багатьох з них, його політичні погляди протягом життя залишалися незмінними. Так, Л. Білас вважав, що еволюція політичної позиції В. Липинського була дуже незначною, – все своє життя він дотримувався консервативно-монархічних поглядів, Є. Пизюр висловлював думку, що В. Липинський ніколи

⁵⁴ Лисяк-Рудницький І. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // Історичні есе. – Т. 2. – С.166.

⁵⁵ Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський // Історичні есе. – Т. 2. – С.139.

⁵⁶ Білас Л. В.Липинський і «територіалізм» // Сучасність. – Мюнхен, 1962. – №2–3; Пизюр Є. Вячеслав Липинський і політична думка західного світу // Сучасність. – Мюнхен, 1969. – №9. – С.103–115; Пеленський Я. Вячеслав Липинський //Збірник «Української літературної газети» за 1956. – Мюнхен, 1957. – С.197–213.

не був демократом. Натомість Я. Пеленський стверджував, що консервативні погляди В. Липинського сформувались в процесі накопичення життєвого досвіду та під впливом розчарувань від поразки визвольних змагань 1917–1921 рр. і виокреслює «демократичний» період в діяльності В. Липинського⁵⁷. Разом з тим, Я. Пеленський наголошує, що вже у 1911 р. діяч належав до нечисленного гурту самостійників на теренах Великої України. «Вже перед першою світовою війною, – підкреслює вчений, – В. Липинський послідовно відстоював ідею повного визволення України і об'єднання усіх земель України по обох боках Збруча»⁵⁸.

Монархічна концепція В. Липинського, на думку Я. Пеленського, «незрозуміла без її історичної бази». Насамперед він звертає увагу, що «перше завдання, яке поставив собі Липинський, була історична реабілітація не тільки тієї української шляхти, яка залишилася при вірі своїх батьків, але також тієї частини, яка змінила своє віровизнання». Тому, за словами Я. Пеленського, «в особі Липинського знайшовся історик», який на противагу народницькій історіографії «висував світлі моменти української історії»⁵⁹.

У статті Є. Пизюра «Вячеслав Липинський і політична думка західного світу» проаналізовано наскільки мислитель піддався впливам західних філософів під час розробки своєї концепції про формування провідної верстви в українському суспільстві. Авто статті схиляється до думки, що В. Липинський був ознайомлений із теорією еліти, сформульованою італійськими вченими Г. Москою та В. Парето, та ідеями створення провідної верстви в інтерпретації Р. Міхельса та Ж. Сореля. За словами Є. Пизюра, який мав доступ до ксерокопій чернеток В. Липинського, він знайшов посилання та згадки про Ж. Сореля і Р. Міхельса і допускав, що вчений читав студії

⁵⁷ Пеленський Я. Вячеслав Липинський – С.201–202.

⁵⁸ Там само. – С.203.

⁵⁹ Там само. – С.204–205.

Г. Моски та В. Парето. Відповідаючи на питання чи можна авторство ідеї провідної верстви приписати В. Липинському повністю, Є. Пизюр зазначає, що «опрацювання цього явища могло відбутися незалежно від Парето, як Парето прийшов до своєї ідеї незалежно від Моски». Автор статті наголошує, що В. Липинський зумів сказати «на цю тему багато іншого і нового супроти згаданих західних авторів». Тому Є. Пизюр робить висновок, що концепція панівної верстки В. Липинського відзначається великою своєрідністю⁶⁰. «І Липинський засвідчив свою оригінальність та творчість у ділянці політичної теорії в першу чергу своєю класифікацією режимів, – підкреслював Є. Пизюр. – Із вихідного пункту “панівної верстви” він зробив дальший рішучий і довгий крок вперед, що засвідчує перевагу його творчого генія над тими, ідеї яких мали вплив на нього, та дозволяє кваліфікувати його як одного з наймаркантишних політичних мислителів модерного часу, а не лише як передового ідеолога модерного українства»⁶¹.

Слід наголосити, що зацікавлення суспільно-політичною спадщиною В. Липинського співпало з періодом поширення гетьманського руху на теренах Європи, переважно у Німеччині та США. Гетьманську літературу цього періоду умовно можна розділити на дві групи: науково-популярну і академічно-наукову. Якщо до першої слід віднести таку, що підносить ідею монархії загалом як в Україні так і європейському континенті, а також видання, присвячені популяризації особи гетьмана, то друга охоплює статті і монографії, які більш ґрунтовно аналізують процес національного державотворення у 1918 р. і різні аспекти діяльності гетьмана П. Скоропадського.

До першої групи можна віднести праці П. Веселовського «Монархія в прикладах» (Англія, 1959), І. Вислоцького «Гетьман Павло Скоропадський в освітленні очевидців» (Торонто,

⁶⁰ Пизюр Є. Вячеслав Липинський і політична думка західного світу // Сучасність. – Мюнхен, 1969. – №9. – С.106–108.

⁶¹ Там само. – С.108.

1940), Д. Скоропадського «Державництво і патріотизм: 3 промов, виголошених в Канаді і США в 1937–1938 рр. (Б/м, 1947); Д. Левчука «Гетьман Павло Скоропадський» (Канада, 1952); «Позиції, перспективи і завдання Гетьманського Руху» (Авгсбург, 1951; «Проголошення Другої Гетьманщини 29 квітня 1918 року і оцінка цієї події (з ворожих і чужих джерел)» (Нью-Йорк, 1958 р.), О. Шаповала «Чи історія сказала вже своє останнє слово» (Торонто, 1947), «3 матеріалів становища гетьманського руху до світового конгресу вільних українців» (ЗДА–Канада, 1967) та ін.⁶² Попри те, що у більшості з цих видань присутнє пропагандистська риторика, вони відзначаються багатою фактологічною базою, узагальненням та спробою об'єктивно проаналізувати період правління гетьмана Павла Скоропадського, визначити переваги конституційної монархії для державного устрою України, охарактеризувати діяльність гетьманича Данила Скоропадського та ін.

Так, зокрема Д. Левчук у своїй праці наголошує, що після того, як гетьман із своєю з родиною опинився у передмісті Берліна – Ванзес, він активно включився в український національно-визвольний рух, не уникав жодної можливості привернути увагу до проблем, які існували в Україні. «Здавалося б: після образ, нанесених своїми, українцями... Гетьман Павло мав би заспокоїтись і відійти від політичної діяльності, а, навіть, увійти в якусь спілку... з росіянами...», – наголошував Д. Левчук⁶³.

⁶² Веселовський П. Монархія в прикладах. – Англія, 1959; Вислоцький І. Гетьман Павло Скоропадський в освітленні очевидців. – Торонто, 1940; Левчук Д. Гетьман Павло Скоропадський. – Канада, 1952; Позиції, перспективи і завдання Гетьманського Руху. – Авгсбург, 1951; Проголошення Другої Гетьманщини 29 квітня 1918 року і оцінка цієї події (з ворожих і чужих джерел). – Нью-Йорк, 1958 р.; Шаповал О. Чи історія сказала вже своє останнє слово. – Торонто, 1947; 3 матеріалів становища гетьманського руху до світового конгресу вільних українців. – ЗДА–Канада, 1967 та ін.

⁶³ Левчук Д. Гетьман Павло Скоропадський в світлі історичних фактів. – Торонто, 1952. – С. 14.

Даючи оцінку змінам в гетьманському русі у зв'язку з реорганізацією УСХД в СГД, з'їзд СГД в Німеччині і Австрії, який відбувся 17 – 18 грудня 1950 р. констатував, що із створенням СГД перед стало завдання поширення впливу і організаційного підпорядкування «ширших кіл провідної верстви з тим, щоби могли уже організаційно виступати на форумі українського життя ширшими лавами свого членства і формувати національно-політичне і суспільно-громадське життя українців в напрямі здійснення Гетьманської ідеї»⁶⁴.

До другої групи можна віднести праці представників державницької школи, які висвітлюють як період гетьманування П. Скоропадського, так і події національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Це, насамперед, хоч не велике за обсягом, але надзвичайно змістовне дослідження Остапа Войнаренка «З гетьманських часів: Спогади самовидця з року 1918» (Філадельфія, 1950)⁶⁵. А також спомини Лонгіна Цегельського «Від легенд до правди» (Нью-Йорк–Філадельфія, 1960) та Бориса Монкевича «Похід Болбочана на Крим» (Нью-Йорк, 1956), праця Остапа Войнаренка «До нової Полтави» (Нью-Йорк, 1955) та ін.⁶⁶. Видання Б. Монкевича головним чином було присвячене українській військовій історії 1917–1918 рр. і безпосередньо постаті талановитого українського офіцера – полковника Петра Болбочана.

Праця сотника Армії УНР Б. Монкевича, присвячена походу Запорізького корпусу під командуванням П. Болбочана на Крим вперше була видана у Львові 1928 р., у 1956 р. було здійснено її перевидання накладом Товариства запорожців ім. Полковника Петра Болбочана в Америці. У передмові до другого видання

⁶⁴ Позиції, перспективи і завдання Гетьманського Руху. – Авгсбург, 1951. – С.22.

⁶⁵ Войнаренко О. З гетьманських часів: Спогади самовидця з року 1918. – Філадельфія, 1950.

⁶⁶ Цегельський Л. Від легенд до правди. – Нью-Йорк–Філадельфія, 1960; Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців: Похід Болбочана на Крим. – Нью-Йорк, 1956; Войнаренко О До нової Полтави. – Нью-Йорк, 1955 та ін.

було зазначено, що Б.Монкевичем підготовлено до друку другу частину літопису Запорізького корпусу – «Боротьба Болбочана за Лівобережжя. Смерть полковника Болбочана». Проте доля цього рукопису невідома. І хоча автор у передмові до своєї праці зауважує, що написана ним історія Запорізького корпусу є його особистими споминами, доповненими спогадами товаришів, робота виходить за межі мемуарного жанру. Вона проілюстрована схемами військових операцій, в яких брав участь корпус, а також документальними матеріалами та списками старшин цього військового підрозділу. Детально описуючи військові акції, в яких брав участь 1-й Запорозький загін протягом січня-квітня 1918 р., Б. Монкевич зупиняється на обставинах розгортання його в окремих Запорізький корпус, який, на його думку, мав скласти «кадр будучої армії»⁶⁷. Аналізуючи кадрову політику Міністерства військових справ УНР у 1918 р., автор наголошує, що П. Болбочан мав дуже високий авторитет серед запорожців, які від першого етапу створення цього військового підрозділу досить негативно ставились до всіх спроб соціалістичного керівництва міністерства нав'язати корпусу командирів, які мали відповідати партійній орієнтації лідерів Української Центральної ради і боротися з «реакційними і контрреволюційними» силами⁶⁸.

Подаючи описи здійснених корпусом військових операцій, Б. Монкевич звертає особливу увагу на бої, проведені під командуванням П. Болбочана. Він, зокрема, докладно зупиняється на рейді Запорожців на Крим по лінії: Харків – Лозова – Олександрівськ – Перекоп – Севастополь, що дає можливість автору проаналізувати професійні якості полковника, який командував військовою акцією по очищенню Криму від більшовицьких військ напередодні зайняття його німцями. «Болбочан був одною з яскравіших постатей в цілому корпусі, – зазначає

⁶⁷ Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців: Похід Болбочана на Крим. – С.35.

⁶⁸ Там само. – С.37.

Б. Монкевич. – Великий організатор і здібний стратег. Умінням користуватися всім для добра справи й успіху, пояснюється такий швидкий наступ Запорозжців на Крим, хоч звідси мали перед собою значно сильнішого ворога»⁶⁹. Автор підкреслює, що Болбочан був не просто «талановитим полководцем», але і особисто «надзвичайно хоробрим», чим викликав «підйом духу запорозжців». Це, безперечно, сприяло поширенню його слави, яка «притягувала під його прапори багато військових людей». «Приїжджали здалека, щоб запропонувати йому свої послуги», – зазначає автор і наголошує, що «запорозжці, які служили під ним, гордились тим»⁷⁰.

Наведені Б. Монкевичем факти дають підстави стверджувати, що авторитет П. Болбочана у корпусі, яким він командував, був незаперечним, більше того постійно зростав. Полковнику вдалося зберегти належну дисципліну у підпорядкованій йому військовій частині, що в умовах загальної анархії та панування т.зв. революційних настроїв в Армії УНР було надзвичайно рідкісним явищем. В результаті у керівництва військового відомства УНР складалась думка про начебто диктаторські амбіції полковника, а віддане ставлення військовослужбовців Запорозького корпусу до свого командира також з підозрою сприймалося лідерами Директорії. Чималу роль у підігріванні таких настроїв відігравали прокомуністичні отамани та ватажки на зразок О. Волоха та Ю. Божка, які своїми діями не сприяли утвердженню військової дисципліни в Армії УНР.

Маловідомі факти про негативне ставлення до повстання різних українських політичних течій як в Українській Державі, так і в Східній Галичині наводить у своїх спогадах галицький громадсько-політичний діяч С. Ярославин. Він зазначає, що в Галичині про підготовку повстання проти гетьмана стало відомо на початку вересня. Аби не допустити участі січових стрільців у цій акції, а також здержати українських соціалістів від будь-

⁶⁹ Там само. – С.183.

⁷⁰ Там само. – С.184.

якого активного виступу Є. Петрушевич відрядив для переговорів з Національним Союзом Л. Цегельського і професора О. Колессу до Києва. На таємній нараді Українського національного союзу, яка, як засвідчує перший, відбулась 20 чи 21 вересня 1918 р., йому не вдалося переконати учасників наради не руйнувати Українську Державу⁷¹.

Більш детально зупиняється на цих подіях інший галицький діяч Л. Цегельський. У книзі «Від легенд до правди», порівнюючи антигетьманське повстання з національно-визвольною революцією під проводом Б. Хмельницького, він наголошує, що як 300 років перед тим, «Січові Стрільці – українське козацтво – формували полки із збунтованого поспільства. Але тоді була в Україні сильна та енергійна провідна кляса – козащина, – що взяла ці розбурхані маси кріпко в свої руки, вжила їх до розгромлення Польщі та зорганізувала свою, цебто козацьку державу». На переконання Л. Цегельського, за доби козащини були в Україні «реально думаючі лідери, не фантасти, не доктринери з головами, начиненими чужими теоріями..., мужі, а не наївні студенти, не соціалізм зачаджені літератори без ніякого глузду до дійсності»⁷². Натомість, те, що він побачив у Фастові напередодні повстання проти П. Скоропадського скидалося йому «великою авантюрою». Л. Цегельський підкреслював, що від самого початку була очевидною «відсутність созвучності» між Винниченком, Петлюрою, Швецем, Коновальцем, які у той же час «не вірили своїм “дядькам” – бо “дядько” думав про землю і розграблення двора», у той час як «Винниченко – про марксизм», «Коновалець – про “лицарство абсурду”»⁷³.

Цікавим видається аналіз громадсько-політичний досвід, ривня правової культури та особистих якостей членів Директорії, який зробив у своїй книзі Л. Цегельський. Він зокрема виділяє

⁷¹ Див.: Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918-1923 роках. – Філадельфія, 1956. – С.27.

⁷² Цегельський Л. Від легенд до правди. С. 135.

⁷³ Там само. – С. 135–136.

О. Андрієвського як «найбільш політично зрілого» діяча, нато-мість Ф. Швець «не орієнтувався зовсім» у політиці, у А. Макаренка «було чимало щирости та доброї волі, але політичного досвіду мало». У В. Винниченка Л. Цегельський визна-чає як людину, що «скоро орієнтувався та скоро рішався», а С. Петлюра «перевищав їх всіх очевидячки – активністю та вмінням підпорядковувати другорядні справи – основним», «мав гнучкий ум для практичних комбінацій». Останнє, за словами Л. Цегельського, характеризувало його як справжнього політи-ка⁷⁴.

Л. Цегельський робить цікаві порівняння між владою Укра-їнської Центральної ради, Гетьманату П. Скоропадського та Ди-ректорією УНР, яку вважає «назначеною... конспіративно тіс-ним кружком людей», тому влада її, на його думку була «дуже вузького, майже самозванчого походження», оскільки спиралася лише на ухвалі Українського національного союзу та «на багнет-тах Січових Стрільців»⁷⁵. Аналізуючи успіх повстання проти гетьмана, Л. Цегельський доходить висновку, що «революційна армія», яка не мала «нічого до втрачення», «помогла повалити Гетьмана, але разом із ним повалено Україну, як державу». Він наголошує, що ця революційна голота «помагала опісля боль-шевикам, буквально за два місяці від тих фастівських днів вики-нути Директорію»⁷⁶.

Слід звернути увагу, що важливу роль у популяризації дер-жавницької історіографії у повоєнний період відіграла видавни-ча корпорація «Булава», створена на початку 1950 р. Її нефор-мальним лідером був Є. Зиблікевич. Протягом 1950-х років були перевидані головні праці В. Липинського «Україна на переломі» та «Листи до братів-хліборобів», «Покликання “варягів” чи ор-ганізація хліборобів?», 2-х томник «Історії України» Д. Доро-шенка. Водночас побачили світ нові видання: «Нація в поході:

⁷⁴ Там само. – С. 137, 144.

⁷⁵ Там само. – С. 137–138.

⁷⁶ Там само. – С. 134.

Програмові питання в гетьманській література» (Нью-Йорк, 1960), вищезгадані книга Л. Цегельського «Від легенд до правди» (Нью-Йорк, 1960) та збірка В. Гришка, М. Базілевського, П. Коваліва «Вячеслав Липинський і його творчість» (Нью-Йорк, 1961), а також перевидання збірки статей С. Томашівського «Під колесами історії» (Нью-Йорк), 1962 р., книги Н. Короля «Як Павло Скоропадський став гетьманом України» (Нью-Йорк, 1967). «Ідеї і люди визвольних змагань, 1917–1923» (Нью-Йорк, 1968) та ін.

Певним підсумком вивчення українського консервативного руху новітньої доби стало видання «Ідеї і люди визвольних змагань, 1917–1923» – збірник статей під редакцією Б. Ковалю. Зокрема у статті Д. Левчука «Сили демократії і консерватизму» охарактеризовано поведінку політичних сил, які тією чи іншою мірою були причетні до приходу до влади гетьмана П. Скоропадського. Приміром Д. Левчук аналізує роль німецького командування, яке, насамперед, піклувалося про утворення уряду, з яким довелося б працювати заради виконання пунктів Берестейського мирного договору. Автор досить ґрунтовно виклав причини та основні напрями діяльності уряду та дав позитивну характеристику політичному устрою Гетьманату П. Скоропадського, як передової європейської держави. Водночас Д. Левчук виділив основні причини урядової кризи у жовтні 1918 р., а грамоту про федерацію з майбутньою небільшовистською Росією відзначив як тактичний крок гетьмана⁷⁷. Але особливий інтерес викликає спроба автора порівняти політичні якості М. Ковалевського, М. Грушевського, П. Скоропадського, Ф. Лизогуба та ін. Автор вдається до гострої критики та відкидає політичні закиди антагоністів гетьманського руху. Зокрема, Б. Коваль, засуджує спроби М. Ковалевського виправдати повернення М. Грушевського в радянську Україну. «М. Ковалевський пише, що вже в 1922 році, у Відні, М. Грушевський

⁷⁷ Левчук Д. Сили демократії і консерватизму // Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923. – Нью-Йорк, 1968. – С. 41–106.

прийшов до переконання, що визвольна боротьба може бути тільки в краю зорганізована... – констатує Б. Коваль. – Інакше кажучи, історик М. Грушевський, відмовившись служити українському Гетьманові, обґрунтував “історично” і “науково” свою майбутню службу московським большевикам, окупантам України»⁷⁸.

Б. Коваль – автор статті «Гетьман Павло і його візія України» детально аналізує політичну постать П. Скоропадського, характеризує його кадрові призначення, визначає причини повстання проти влади гетьмана, головні риси його внутрішньої та зовнішньої політики⁷⁹. Цьому ж автору належать й інші статті у збірнику, зокрема «Контрасти визвольних змагань», «Провід у профіль», «На шляху до Києва», в яких проаналізовані помилки української демократії у добу національно-визвольних змагань, змагання ліберальної та консервативного політичних таборів за владу тощо⁸⁰.

Поряд із статтями, в яких гостро критикувалася діяльність Української Центральної ради та її провідників у збірнику було вміщено статтю О. Прицака «У століття народин М. Грушевського»⁸¹. Автор нарису зазначав, що не мав наміру кидати «каменем на великого вченого Михайла Грушевського» і свою думку подає «в контексті його світогляду, щоб зрозуміти незбагненне», а саме те, що «у надзвичайній добі українського життя на її чоло висунулася надзвичайна постать, надзвичайна не тільки своїм талантом монографічного дослідження та організатора

⁷⁸ Там само. – С. 102.

⁷⁹ Коваль Б. Гетьман Павло і його візія України // Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923. – С. 167–197.

⁸⁰ Коваль Б. Контрасти визвольних змагань // Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923. – С. 9–40; його ж. Провід у профіль // Там само. – С. 167–196; його ж. На шляху до Києва // Там само. – С. 277–280.

⁸¹ Прицак О. У століття народин М. Грушевського // Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923. – С. 197–230.

наукового культурного життя, але і разом відсталістю свого світогляду та наївністю у політичній дії»⁸².

Таким чином, українська державницька думка 1937–1960-х рр. на противагу працям представників українських соціалістичних партій, в яких превалював партійний підхід, продовжувала аналізувати причини поразки Українських національно-визвольних змагань у 1917–1921 рр., детально досліджувати розвиток державотворення в добу Гетьманату П. Скоропадського у дослідженнях вчених, які були прихильниками гетьманського руху, робилися спроби пошуків точок для досягнення національного компромісу як з діячами з УНРівського табору, так і окремими представниками Організації українських націоналістів.

References

Andriievs'kyj, O. Chomu stalosia povstannia proty Het'mans'koi Derzhavy 1918 rotsi? (1941). Natsiia v pokhodi. – Natsiia v pokhodi, 5–6, 5–14. [in Ukrainian].

Andriievs'kyj, O. (1951). Nauka mynuloho. Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 6, 43–47. [in Ukrainian].

Antydemetrius, V. (1951). Lypyns'kyj i D. Dontsov. Ukrains'ka dijsnist'. – Ukrains'ka dijsnist', 16, 17. [in Ukrainian].

Aus der nationalen Staat Ideologie (1939). Natsiia v pokhodi. – Natsiia v pokhodi, 1, 12–14. [German].

B. a. (1939). Pryiavnist' V'iacheslava Lypyns'koho. Natsiia v pokhodi. – Natsiia v pokhodi, 1, 4–5. [in Ukrainian].

B. a. (1939). V. Lypyns'kyj pro kontseptsiuu ukrains'ko-pol's'koho soiuzu. Natsiia v pokhodi – Natsiia v pokhodi, 6, 2–3. [in Ukrainian].

B. a. (1939). V. Lypyns'kyj pro patriotyzm i shovinizm (z neoholoshenoho lysta) Natsiia v pokhodi – Natsiia v pokhodi, 7, 1–2. [in Ukrainian].

Bazylevs'kyj, M. (1951). Try zustrichi. Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 4, 15–18. [in Ukrainian].

Bilas, L. V. Lypyns'kyj i «terytorializm». Suchasnist'. – Suchasnist', 2–3, 95–111. [in Ukrainian].

⁸² Там само. – С. 230.

Borschak I. (1951). Pylyp Orlyk i Ivan Skoropads'kyj. Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 3, 51. [in Ukrainian].

Bosyi, V. (1951). V'iacheslav Lypyns'kyi: Ideoloh ukraïns'koï trudovoï monarkhii. Toronto 1951. [in Ukrainian].

Doroshenko, D. (1943). Pam'iaty Viacheslava Lypyns'koho. Krakivs'ki visti. – Krakivs'ki visti, 136, 139–143, 186–187. [in Ukrainian].

Drahomanov, S. (1944). Spohady pro V'iacheslava Lypyns'koho. Ukrains'ka dijsnist' – Ukrains'ka dijsnist'. 6.07. [in Ukrainian].

G.K. Die Wegweiser des ukrainischen Staat Gedankens (1939). Natsiia v pokhodi. – Natsiia v pokhodi, 7, 2–5. [German].

Halyniak D. (1954). Dmytro Doroshenko – tvorets' novitn'oi ukrains'koi dyplomatii Ukrains'kyj litopys. – Ukrains'kyj litopys, 1, 77–79. [in Ukrainian].

Herhel' P. (1951). Ya obyrav Het'mana Ukrainy v 1918 r. Rozmova z khliborom-vlasnykom Herhelem P. M. 5 bereznia 1951 r. v m. Fyladelfii. Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 3, 51–54. [in Ukrainian].

Het'manych Danylo. (1954). Pohliady Joho Svitlosty Het'manycha Danyla schodo peredumov umozhlyvlennia spivpratsi ukraintsiv z antybil'shovyt'skymy rosijs'kymy sylamy. Ukrains'kyj litopys. – Ukrains'kyj litopys, 2, 3–4. [in Ukrainian].

Homzyn, B. (1951). Vid dalekoi mynuvshyny do nashykh dnyv Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 6, 4–15. [in Ukrainian].

Hostryj, M. (1939). Moskovs'ka emihratsiia i my. Natsiia v pokhodi. – Natsiia v pokhodi, 7, 12–13. [in Ukrainian].

Hryshko V., Bazilevs'kyj M., Koval' P. (1961). V'iacheslav Lypyns'kyj ta johu tvorchist'. N'iu-Jork: Vydavnycha korporatsiia “Bulava”. [in Ukrainian].

Kolisnyk D. V. (2011). Het'mans'ka periodyka v Yevropi na pochatku Druhoi svitovoï vijny. Humanitarnyj zhurnal. – Humanitarnyj zhurnal, 4, 155–166. [in Ukrainian].

Korolyshyn M. (1960). Dva perelomovi akty v istorii Het'manstva. Na vidsich. – Na vidsich, 12–13, 3–6. [in Ukrainian].

Korovyts'kyi, I. (Ed). (1973). Lysty Dmytra Doroshenka do Viacheslava Lypyns'koho. Philadelphia, Pennsylvaniia. [in Ukrainian].

Kosach Yu. Vidbudova Kodaka./ (1939). Natsiia v pokhodi. – Natsiia v pokhodi, 6, 3–4. [in Ukrainian].

Koval', B. (1968). Kontrasty vyzvol'nykh zmahan'. Idei i liudy vyzvol'nykh zmahan' 1917-1923. (Pp. 9–40). N'iu-Jork: Vydavnycha korporatsyia "Bulava". [in Ukrainian].

Koval', B. (1968). Het'man Pavlo i joho viziia Ukrainy . Idei i liudy vyzvol'nykh zmahan' 1917–1923. (Pp. 167–197). N'iu-Jork: Vydavnycha korporatsyia "Bulava". [in Ukrainian].

Koval', B. (1968). Na shliakhu do Kyieva. Idei i liudy vyzvol'nykh zmahan' 1917–1923. (Pp. 277–280). N'iu-Jork: Vydavnycha korporatsyia "Bulava". [in Ukrainian].

Koval', B. (1968). Provid u profil' . Idei i liudy vyzvol'nykh zmahan' 1917–1923. (Pp. 167–196). N'iu-Jork: Vydavnycha korporatsyia Bulava". [in Ukrainian].

Ledians'kyj, S. (1951). Istorychni paraleli. Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 1, 55–59. [in Ukrainian].

Ledians'kyj, S. (1951). Zustrich z Olenoiu Telihoiu. Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 5, 49–56. [in Ukrainian].

Lepkyj, B. (1943). Moia persha zustrich z Lypyns'kym. Krakivs'ki visti. – Krakivs'ki visti. – 24.06. [in Ukrainian].

Levchuk, D. (1952). Het'man Pavlo Skoropads'kyj v svitli istorychnykh faktiv. Toronto–Ontario: Nasha Derzhava. [in Ukrainian].

Levchuk, D. (1968). Idei i liudy vyzvol'nykh zmahan' 1917–1923. (Pp. 41–106). N'iu-Jork: Vydavnycha korporatsyia "Bulava". [in Ukrainian].

Lisovyj, R. (1951). Rozlam v OUN (Krytychni narysy z nahody dvadtsiatylittia zasnuvannia OUN). B/m. [in Ukrainian].

Literaturna spadschyna i arkhiv Viacheslava Lypyns'koho (Prospekt 25-tomnoho vydannia). (1968). Filadel'fiia. [in Ukrainian].

Lypyns'kyj, V. (1953). Lysty do brativ-khliborobiv: Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrains'koho monarkhizmu. Pelens'ky Ya. (Ed.). Kyiv–Filadel'fiia . [in Ukrainian].

Lypyns'kyj, V. (1953). Nasha orientatsiia. Toronto. [in Ukrainian].

Lypynsky, V. (1991). Ukraina na perelomi 1657–1659: zamitky do istorii ukrains'koho derzhavnogo budivnytstva v XVII-im stolitti. Bilas L. (Ed.). Filadel'fiia, Pennsylvaniia. [in Ukrainian].

Lypynsky, V. (1980). Uchast' shliakhty u velykomu ukrains'komu povstanni pid provodom Het'mana Bohdana Khmel'nyts'koho. Bilas L. (Ed.). Filadel'fiia, Pennsylvaniia. [in Ukrainian].

Lysiak-Rudnyts'kyj, I. (Ed.). (1976). Lysty Osypa Nazaruka do Viacheslava Lypyns'koho. Philadelphia, Pennsylvaniia. [in Ukrainian].

Lysiak-Rudnyts'kyj, I. (1994). Nazaruk i Lypyns'kyj: istoriia ikhn'oi druzhby ta konfliktu. In F.Sysyn (Ed.), *Istorychni ese.* (Vol. 2, pp. 173–245). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].

Lysiak-Rudnyts'kyj, I. (1994). Politychni idei Lypyns'koho z perspektyvy nashoho chasu. In F.Sysyn (Ed.), *Istorychni ese.* (Vol. 2, pp. 159–172). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].

Lysiak-Rudnyts'kyj, I. (1994). Viacheslav Lypyns'kyj. In F.Sysyn (Ed.), *Istorychni ese.* (Vol. 2, pp. 131–148). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].

Lysiak-Rudnyts'kyj, I. (1994). Viacheslav Lypyns'kyj: istoryk, politychnyj diiach, myslytel'. In F.Sysyn (Ed.), *Istorychni ese.* (Vol. 2, pp. 149–158). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].

Mazepa, I. (1951). Pidstavy nashoho vidrozhennia. B/m.: Prometej. [in Ukrainian]

Monkevych B. (1956). Pokhid Bolbochana na Krym. N'iu-Jork: Nakladom Tovarystva im. polk. Petra Bolbochana v Amerytsi.

Ohloblyn O. (1951). Dynastychna ideia v derzhavnyts'ko-politychnij dumtsi Ukrainy-Het'manshyny 17-18 st. Derzhavnyts'ka dumka. – *Derzhavnyts'ka dumka*, 4, 40–52. [in Ukrainian].

Ohloblyn O. (1951). Novi arkhivni publikatsii: Heneral Pavlo Skoropads'kyj i Ukrains'ka Tsentral'na Rada v 1917 rotsi. Dva dokumenty z chasiv Ukrains'koi Derzhavy 1918 roku. *Derzhavnyts'ka dumka*. – *Derzhavnyts'ka dumka*, 2, 43–49. [in Ukrainian].

Ohloblyn, O. (1951). Pratsia Yuriiia Narbuta nad utvorenniam ukrains'koho derzhavnogo herba i derzhavnoi pechatky. *Derzhavnyts'ka dumka*. – *Derzhavnyts'ka dumka*, 3, 47–50. [in Ukrainian].

Olianchyn, D. (1965/66). Z moikh arkhivnykh doslidiv v Nimechchyni vid 1925 do 1938 r.: Prychynok do ukrains'koi istoriohrafii. *Naukovi zapysky Ukrains'koho vil'noho universytetu filosofichnoho fakul'tetu*. – *Naukovi zapysky Ukrains'koho vil'noho universytetu filosofichnoho fakul'tetu*. 8, 130–150. [in Ukrainian].

Ostashko, T. (2015). Yevhen Zyblykevych i Roman Zaluts'kyj: pid omoforom V'iacheslava Lypyns'koho. In Yu.Tereschenko (Ed.). *V'iacheslav Lypyns'kyj ta joho doba.* (Vol. 4, pp. 272–305). – Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Pelenskyj, Ya. (Ed.) (1987). *The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj.* Kembrydzh. [in English, Ukrainian]

Pelens'kyj, Ya. V'iacheslav Lypyns'kyj. (1957). Zbirnyk "Ukrains'koi literaturnoi hazety" za 1956. – Zbirnyk "Ukrains'koi literaturnoi hazety" za 1956, 197–213. [in Ukrainian].

Plechko, M. Het'mans'kyj Kyiv 1918 r. (1940). Natsiia v pokhodi. – Natsiia v pokhodi, 3–4, 9–13. [in Ukrainian].

Plechko, M. Orhanizatsiia Zbrojnykh syl U. H. D. v 1918 roku. (1941). Natsiia v pokhodi. – Natsiia v pokhodi, 3–4, 9–13. 5–6, 23–32. 9–10, 25–31 ets. [in Ukrainian].

Polons'ka-Vasylenko, N. (1953). Dmytro Doroshenko. Ukrains'kyj litopys. – Ukrains'kyj litopys, 1, 81–89. [in Ukrainian].

Polons'ka-Vasylenko, N. (1953). Persha derzhavnyts'ka pratsia z istorii Ukrainy: Do 30-y richchia vykhodu v svit "Istorii Ukrainy" d-ra St. Tomashivs'koho. Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 4, 4–14. [in Ukrainian].

Polons'ka-Vasylenko, N. (1953). Z molodykh rokiv V'iacheslava Lypyns'koho. Bat'kivschyna. – Bat'kivschyna, 19–20. [in Ukrainian].

Pozytsii, perspektyvy i zavdannia Het'mans'koho Rukhu. (1951). Avhsburh. [in Ukrainian].

Proholoshennia Druhoi Het'manschyny 29 kvitnia 1918 roku i otsinka tsiiei podii (z vorozhykh i chuzhykh dzherel). (1958). N'iu-Jork. [in Ukrainian].

Prytsak, O. (1968) U stolittia narodyn M. Hrushevs'koho. Idei i liudy vyzvol'nykh zmahan' 1917–1923. (Pp. 197–230). N'iu-Jork: Vydavnycha korporatsiia "Bulava". [in Ukrainian].

Pyziur, Ye. (1969). Viacheslav Lypyns'kyi i politychna dumka zakhidn'oho svitu. Suchasnist' – Suchasnist', 9, 103–115 [in Ukrainian].

Rudko V. (2000). Chynnyj natsionalizm: aktyvnist' versus kul'tura. Protsenko O., Lisovyj V. (Comps.). Natsionalizm: Antolohiia. Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].

Rusov Yu. (1951). Novoznajdenyj Universal Het'mana B. Khmel'nyts'koho Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 6, 53–55. [in Ukrainian].

SHD. (1951). Pozytsii, perspektyvy i zavdannia Het'mans'koho Rukhu. Avhsburh: Vydannia Kraievoi Orhanizatsii SHD Nimechchyny i Avstrii. [in Ukrainian].

Seniutovych-Berezhnyj V. (1951). Rid Viacheslava Lypyns'koho Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 6, 48–52. [in Ukrainian].

Shapoval O. (1947). Chy istoriia skazala vzhe svoje ostannie slovo. Toronto. [in Ukrainian].

Shapoval O. (1951). Do istorii zakhidn'o-ukrains'kykh politychnykh vidnosyn Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 3, 19–36. [in Ukrainian].

Shapoval O. (1951). Persha zustrich z buduchym het'manom Pavlom Skoropads'kym Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 5, 33–48. [in Ukrainian].

Skoropads'ka Ye. (1951). Ostanni dni moho bat'ka. Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 6, 15–29; 7/8, 32–69. [in Ukrainian].

Skoropads'kyj P.P. (1960). Slovo Yasnovel'mozhnogo Pana Het'mana do chleniv MO SHD – Berlin u Den' sv. Petra j Pavla. Na vidsich. – Na vidsich, 12–13, 2. [in Ukrainian].

Skoropads'kyj P. (1951). Ukrains'ka kul'turna pratsia za het'manshyny 1918 roku. Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 4, 27–33. [in Ukrainian].

Solukha P. (1951). Rosijs'ka mova, Het'man Pavlo i nasha ne derzhavnist' Derzhavnyts'ka dumka. – Derzhavnyts'ka dumka, 5, 22–31. [in Ukrainian].

Sydorenko N.M. Het'mans'ka presa v Yevropi (2000). Ukrains'kyj konservatyzm i het'mans'kyj rukh: istoriia, ideolohiia, polityka. Visnyk Kyivs'koho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu. Seriia “Istoriia, ekonomika, filosofiia”– Ukrains'kyj konservatyzm i het'mans'kyj rukh: istoriia, ideolohiia, polityka. Visnyk Kyivs'koho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu. Seriia “Istoriia, ekonomika, filosofiia”, 1, 322–330.

Tsel's'kyj, L. (1960). Vid lehend do pravdy. N'iu-Jork–Filadel'fiia: Bulava. [in Ukrainian].

Ukrains'ka vil'na akademiia nauk. (1946). Ukrains'kyj litopys (Auhsburh). Ukrains'kyj litopys. – Ukrains'kyj litopys, 3, XII–XIII. [in Ukrainian].

Veselovs'kyj, P. (1959). Monarkhiia v prykladakh. Anhliia [in Ukrainian].

Vojnarenko, O. (1950). Z het'mans'kykh chasiv: Spohady samovydtsia z roku 1918. Filadel'fiia: Drukarnia vydavnytstva “Ameryka”. [in Ukrainian].

Vojnarenko, O. (1955). Do novoi Poltavy. N'iu-Jork–Filadel'fiia: Vydavnycha korporatsiia “Bulava”. [in Ukrainian].

Vyslots'kyj I. (1940). Het'man Pavlo Skoropads'kyj v osvittleni ochevydtsiv. Toronto. [in Ukrainian].

Yaroslavyn, S. (1956). Vyzvol'na borot'ba na Zakhidno-Ukrains'kykh zemliakh u 1918–1923 rokakh. Filadel'fiia: Drukarnia vydavnytstva “Ameryka”. [in Ukrainian].

Yeroshevych P. Oskilkivs'kyj perevorot, vlasne vystup Ukrains'koi partii sotsialistiv-samostijnykiv v travni 1919 roku (1941). Natsiia v pokhodi. – Natsiia v pokhodi, 9–10, 10–18. [in Ukrainian].

Yevtymovych V. Ukrains'ke vijs'kove shkil'nytstvo v 1918 r. (1940). Natsiia v pokhodi. – Natsiia v pokhodi, 3–4, 17–20. [in Ukrainian].

Z materialiv stanovyscha het'mans'koho rukhu do svitovoho konhresu vil'nykh ukrainsiv. (1967). ZDA–Kanada. [in Ukrainian].

Zaluts'ky R., Pelens'ka Kh. (Ed.) (2003). V'iacheslav Lypyns'kyj. Lystuvannia. (A–Zh) (Vol.1.). Kyiv–Filadel'fiia. [in Ukrainian].

Zots P. Povорот chy manevr? (1960). Na vidsich. – Na vidsich, 12–13, 6–7. [in Ukrainian].